

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١١٢ / ١٣٨٨

١١٢١. ٨

۸۷/۱۱۰۷۳۵۶

۸۷/۱۲/۲۶

دانشگاه باقر العلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عنوان:

مبانی نظری مردم سالاری دینی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر داود فیرحی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر منصور میراحمدی

نگارش و پژوهش:

علی علویان

۱۳۸۳

کتابخانه اساتید بزرگ علمی
مجلس شورای اسلامی

۱۳۸۷ / ۱۲ / ۲۱

۱۱۲۱۰۵

تقديم:

به سرور آزاد اندیشان جهان ،امیر بیان و سخن حضرت مولی الموحدين علی ابن ابی طالب علیه السلام او که آزاد اندیشیدن و آزاد سخن گفتن را به ما آموخت

تقدیر و تشکر

به رسم وظیفه الهی تقدیر و تشکر می‌کنم از اساتید فرهیخته و ارجمندم جناب
حجت الاسلام والمسلمین دکتر داود فیرحی بعنوان استاد راهنما
و حجت الاسلام والمسلمین دکتر منصور میراحمدی بعنوان استاد مشاور
که مرا در وادی تحقیق، قدم به قدم پیش بردند و این نوشتار را از آغاز تا انجام به
دقت از نظر گذراندند و با راهنمایی‌های خویش مرا بهره‌مند ساختند. امید است این
مجموعه توانسته باشد گوشه‌ای از زحمات این بزرگواران را جبران نماید. ان شاءالله

چکیده

مردم‌سالاری دینی از موضوعات مورد توجه در محافل فکری و سیاسی در سال‌های اخیر بوده است. در این رساله ضمن اشاره اجمالی به سابقه بحث مردم‌سالاری در جوامع غربی، سیر تاریخی اندیشه دموکراسی در ایران و روایت‌های موجود از مردم‌سالاری دینی، مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت. در مورد مردم‌سالاری روایت واحدی وجود ندارد و هر یک از این روایت‌ها نیز بر پیش‌فرض‌ها، مفروض‌ها و استدلال‌های متفاوتی استوار هستند. در نتیجه هر یک از آنها در مورد مؤلفه‌های اساسی مردم‌سالاری دینی چون آزادی، حقوق بشر، چگونگی سامان دادن نهادهای سیاسی، حاکمیت الهی و حاکمیت سیاسی، کمال دین و قلمرو آن، نسبت عقل و وحی و آثار سیاسی آن؛ برداشت‌های به شدت متفاوت و متضادی دارند که اجماع بین آنها امکان ناپذیر است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه: طرح تحقیق.....
۲	طرح مسأله.....
۲	علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده.....
۲	اهمیت:.....
۳	فایده:.....
۳	سابقه پژوهش.....
۳	سؤال اصلی پژوهش.....
۳	فرضیه پژوهش.....
۳	مفاهیم و متغیرها.....
۴	توضیح مفاهیم و متغیرها.....
۴	۱- مبانی نظری.....
۴	۲- مردم‌سالاری.....
۴	۳- دین.....
۴	۴- مردم‌سالاری دینی.....

ج- پهلوی دوم و انزوای دموکراسی ۵۳

د- انقلاب اسلامی و گذار به جمهوریت ۵۸

هـ - گفتمان دوم خرداد و مردم‌سالاری دینی ۷۰

فصل سوم: مهمترین صورت‌بندی‌های مردم‌سالاری دینی در ایران ۷۴

۱- تئوری اخلاقی مشروعیت: مبنای مشروعیت ذاتی ۷۶

۲- مشروعیت فاعلی: مبنای مشروعیت کارکردی ۷۸

۱- نظریه مشروعیت الهی ۸۰

۲- مشروعیت الهی - مردمی ۸۱

۳- مشروعیت مردمی ۸۱

۳- دیدگاه صاحب‌نظران درباره مشروعیت سیاسی ۸۶

الف - امام خمینی (ره) ۸۶

۱ - عدم مشروعیت رژیم پهلوی ۹۰

۲- تأکید امام بر نقش مردم در حکومت اسلامی ۹۱

۳- نامه امام به رئیس مجلس خبرگان بازنگری قانون اساسی ۹۲

۴- حفظ نظام اسلامی و مبنای مردمی مشروعیت ۹۲

۵- نظارت بر حکومت ۹۳

۶- حق برکناری حکومت ۹۴

ب - شهید مطهری ۹۶

۱- مشروعیت حکومت در اسلام ۹۸

۲- مشروعیت حکومت امام ۹۹

۳- مشروعیت حکومت در دوران غیبت ۱۰۱

ج - مصباح یزدی ۱۰۵

د- نگرش جدید و مبنای مردمی مشروعیت در تفکر نواندیشان دینی ۱۰۸

۵	سئوالات فرعی پژوهش
۵	مفروض‌ها: (پیش فرض‌ها)
۵	اهداف پژوهش
۵	روش پژوهش
۵	روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها
۶	سازماندهی پژوهش
۷	فصل اول: مفهوم مردم‌سالاری دینی در ایران و غرب
۸	مقدمه:
۱۰	گفتار اول: تعریف مردم‌سالاری دینی
۱۰	۱- تعریف دموکراسی
۱۳	۲- تعریف دین
۱۴	۳- نسبت دین و دموکراسی
۱۹	گفتار دوم: تاریخچه دموکراسی در غرب و تحول آن
۱۹	۱- دموکراسی در یونان و سیر تحول آن تا رنسانس
۲۴	۲- ماکیاولی و نظریه جدید سیاسی
۲۵	۳- دولت مشروطه جان لاک
۲۶	۴- گذار به سوی لیبرالیسم
۳۰	۵- فمینیسم و تحول در مفهوم دموکراسی
۳۱	۶- مدل‌های دموکراسی
۳۸	گفتار سوم: مردم‌سالاری دینی در ایران
۴۲	فصل دوم: زمینه‌های شکل‌گیری مردم‌سالاری دینی در ایران
۴۳	الف- گفتمان مشروطه و مردم‌سالاری دینی
۵۱	ب- جمهوریت رضاخانی و تحریف مفهوم جمهوریت

- هـ - دیدگاه سکولارها درباره مردم‌سالاری دینی ۱۱۶
- و - احزاب و جریانهای سیاسی ۱۱۹
- سید محمد خاتمی ۱۲۱
- ۱- جناح راست سستی ۱۲۴
- ۲- جناح چپ سستی ۱۲۴
- ۳- جناح چپ جدید ۱۲۵
- فصل چهارم: مبان نظر مردم سالار دین؛ دیدگاه‌های مختلف ۱۲۶
- گفتار اول: نسبت عقل و وحی و آثار سیاسی آن ۱۲۷
- ۱- نسبت عقل و وحی در غرب ۱۲۹
- دیدگاه جان لاک ۱۳۱
- ۲- منابع استنباط در اسلام ۱۳۶
- الف- نگرش سستی ۱۳۸
- ب- نسبت عقل و وحی و برداشتهای سیاسی مختلف ۱۴۴
- گفتار دوم: برداشتهای مختلف از مفاهیم سیاسی ۱۵۲
- ۱- آزادی ۱۵۳
- الف- مباحث مقدماتی در باب آزادی: (اختلافات اولیه) ۱۵۵
- ب- محدوده آزادی ۱۶۲
- ج- انواع آزادی از منظر دو پارادایم ۱۶۵
- ۱- آزادی عقیده ۱۶۶
- ۲- آزادی اندیشه ۱۷۴
- ۳- آزادی بیان: ۱۸۱
- ۲- معنای کمال دین ۱۹۰
- ۳- مبنای حاکمیت ۱۹۲

- ۴ - قانون ۱۹۳
- ۵ - جایگاه احکام ۱۹۷
- ۶ - حقوق بشر ۲۰۱
- ۷ - فردگرایی ۲۰۵
- گفتار سوم: تلاش برای تداوم دموکراسی ۲۰۷
- الف - سنت‌گرایان متعادل و میانه‌رو و تلاش برای قرائت دموکراتیک از اسلام ۲۰۷
- ب - گذار به دموکراسی از دیدگاه نوگرایان ۲۱۳
- نتیجه‌گیری ۲۲۱
- فهرست منابع ۲۲۵
- الف) کتابها ۲۲۶
- ب) نشریات ۲۳۲

مقدمه:

طرح تحقیق

طرح مسأله

مردم‌سالاری دینی در سال‌های اخیر از مباحث رایج در حوزه اندیشه سیاسی در ایران بوده و دیدگاه‌های مختلفی در این خصوص مطرح شده است. طرفداران نظریه مردم‌سالاری دینی معتقدند که می‌توان دموکراسی را با اصول، مبانی و آموزه‌های دینی تلفیق کرد و یک نظام سیاسی دینی را ایجاد نمود که به دموکراسی و لوازم آن پایبند باشد. با این حال برداشت یگانه‌ای در مورد چگونگی این نظام سیاسی وجود ندارد و روایت‌های مختلفی در این زمینه مطرح شده است. در عین حال برخی هم اصولاً با ترکیب مردم‌سالاری دینی مخالف هستند و دموکراسی را بی‌نیاز از این قبیل قیدها می‌دانند. در این رساله تلاش خواهد شد دیدگاه‌های مختلف در این زمینه مورد بررسی قرار گیرد و مبانی نظری و مفروض‌های هر یک از این دیدگاه‌ها مورد توجه واقع شود.

علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده

- ۱- فقدان یک بحث منسجم در خصوص مردم‌سالاری دینی و ارائه لزوم یک بحث منسجم درباره موضوع مورد بحث.
- ۲- علاقه شخصی به موضوع و ادامه و پیگیری مطالبی که در دوره کارشناسی پیرامون آن تحقیق و پژوهش کرده‌ام.

اهمیت:

مردم‌سالاری دینی به عنوان یک نظریه، در برگیرنده دیدگاه‌های مختلف و گاه متضادی می‌باشد که درک این تفاوت‌ها و تضادها در نظام سیاسی و رفتار سیاسی بسیار مؤثر می‌باشد.

در عین حال درک انگیزه‌های مختلف از طرح این دیدگاه نیز می‌تواند آثار سیاسی و اجتماعی بسیار مهمی داشته باشد.

فایده:

راهکاری برای مدیران نظام سیاسی است که بر اساس آن، اقدام به عمل سیاسی نمایند و در صورت موفقیت می‌تواند سایر نظام‌های سیاسی را نیز متحول سازد.

سابقه پژوهش

بر اساس مؤلفه‌هایی که برای این نظریه تعریف شده، به نظر می‌رسد کار معتنا بهی انجام نشده است، ولی تاکنون چندین عنوان کتاب تحت عنوان مردم‌سالاری دینی و مقالات متعددی نیز در این خصوص منتشر شده است، اما هیچ کدام به طور منسجم و منظم به بحث مهم مبانی نظری آن پرداخته‌اند.

سؤال اصلی پژوهش

نظریه مردم‌سالاری دینی متأثر از چه آموزه‌ها و مبانی فکری است؟

فرضیه پژوهش

وجود برداشت‌های مختلف از مفهوم و نسبت عقل و وحی و جایگاه هر یک از این منابع در تدبیر امور سیاسی، به برداشت‌های مختلفی از مردم‌سالاری دینی منتهی گردیده است.

مفاهیم و متغیرها

- مبانی نظری

- مردم‌سالاری

- دین

- متغیر وابسته: مردم‌سالاری دینی

- متغیر مستقل: مبانی نظری فکری اسلام و غرب در خصوص مردم‌سالاری

توضیح مفاهیم و متغیرها

۱- مبانی نظری

منظور از مبانی نظری، کلان نظریه‌های مختلفی است که در باب یک موضوع مطرح شده است تا آن را از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار دهد. در واقع مبانی نظری هر بخشی، مفروض‌ها و مؤلفه‌های بنیادی تشکیل دهنده آن بحث را در برمی‌گیرد که به شکل منسجم و مستدل و منطقی در کنار هم قرار گرفته‌اند. در چنین وضعیتی می‌توانیم شاهد نظریه‌های مختلفی در باب یک موضوع باشیم.

۲- مردم‌سالاری

در مورد دموکراسی یا مردم‌سالاری، تعاریف بسیاری ارائه شده است، ولی به طور کلی باید گفت که منظور از یک نظام سیاسی مردم‌سالار، نظامی است که در آن مشارکت سیاسی و رقابت سیاسی آزادی وجود دارد و چرخش نخبگان از طریق ساز و کار انتخاباتی و بدون خشونت به طور دائمی صورت می‌پذیرد. در عین حال نظام سیاسی دموکراتیک به حقوق و آزادی‌های فردی پایبند می‌باشد.

۳- دین

مجموعه‌ای از اصول و آموزه‌های اعتقادی است که اغلب منشأ آن وحی است. بخشی از این اصول، ناظر بر اعتقادات درونی یک فرد دین‌دار است و بخشی از آن هم تعیین‌کننده رفتار وی می‌باشد.

۴- مردم‌سالاری دینی

در مورد مردم‌سالاری دینی هم برداشت واحدی وجود ندارد. ولی به طور کلی منظور از نظام مردم‌سالاری دینی، نظام سیاسی ای است که اصول و قوانین حاکم بر آن از دین و آموزه‌های اعتقادی گرفته می‌شود.

سئوالات فرعی پژوهش

- ۱- مردم‌سالاری دینی چیست؟ مؤلفه‌ها و ویژگی‌های آن کدام است؟
- ۲- مهم‌ترین عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری نظریه مردم‌سالاری دینی چیست؟
- ۳- مهم‌ترین صورت‌بندی‌ها و نظریه‌پردازان نظریه مردم‌سالاری دینی کدامند؟
- ۴- مهم‌ترین اصول و مبانی مردم‌سالاری دینی چیست؟

مفروض‌ها: (پیش‌فرض‌ها)

- ۱- مردم‌سالاری دینی به عنوان یک مفهوم نظری، برداشت و دیدگاه جدیدی می‌باشد که سابقه‌ی طرح در گذشته را ندارد.
- ۲- مردم‌سالاری دینی دارای ابهامات مفهومی زیادی می‌باشد.
- ۳- نیازهای سیاسی - اجتماعی گروه‌های مختلف، نقش مهمی در طرح این نظریه داشته است.

اهداف پژوهش

- ۱- ارائه کاری منسجم درباره موضوع مورد بحث و بیان دیدگاه‌های مختلف درباره مردم‌سالاری دینی و مفروض‌ها و مؤلفه‌های هر یک از این دیدگاه‌ها.
- ۲- مشارکت در مباحث علمی جاری کشور.
- ۳- تلاش برای تحقق یک نظام سیاسی مشروع و پایدار در جامعه که ضمن دارا بودن ویژگی‌ها و مؤلفه‌های یک نظام سیاسی دموکراتیک، اصول و مبانی دینی هم در آن مورد توجه قرار گیرد.

روش پژوهش

توصیفی - تاریخی

روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها

روش کتابخانه‌ای

سازماندهی پژوهش

این تحقیق دارای یک مقدمه، چهار فصل و نتیجه گیری می‌باشد. در فصل اول ضمن پرداختن به دیدگاه‌های مختلف، به بررسی مفهوم مردم‌سالاری، دین و مردم‌سالاری دینی می‌پردازد.

در فصل دوم ابتدا به زمینه‌های تاریخی و سیر تحول نظریه مردم‌سالاری در غرب پرداخته شده و در قسمت بعد هم زمینه‌های تاریخی و سیر تحول مردم‌سالاری در ایران بررسی شده است.

در فصل سوم مبانی نظری هر یک از روایت‌ها از مردم‌سالاری دینی مورد توجه و تحقیق قرار گرفته است و در فصل چهارم برداشت‌های هر یک از این روایت‌ها از موضوعاتی چون مشروعیت سیاسی، آزادی، حدود و ابعاد آن، مفهوم حاکمیت دینی و ... همچنین برداشت‌های مختلف از حقوق بشر مورد بررسی قرار گرفته و نهایتاً راهکارهای مختلفی که برای گذار به مردم‌سالاری دینی مطرح شده، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در پایان هم به نتیجه گیری از مباحث پرداخته‌ایم که در واقع چکیده‌ای از اختلاف این دو روایت می‌باشد.

فصل اول:

مفهوم مردم‌سالاری دینی در ایران و غرب

مقدمه:

«مردم‌سالاری دینی» در سالهای اخیر از اصطلاحات معمول در عرف و فرهنگ سیاسی ایران بوده و بحث و جدل‌های مختلفی پیرامون آن شکل گرفته است. بخشی از این بحثها ناشی از ابهام مفهومی موجود در نظریه مردم‌سالاری دینی و به طور کلی مردم‌سالاری است. «دموکراسی» به عنوان یک تفکر و نظام و مشی سیاسی، از سنتهای دیرین اما پرفراز و نشیب در غرب بوده است. دوران یونان باستان در غرب به دموکراسی مزین بوده و در واقع پایه‌های نظری اولیه دموکراسی در یونان بنا نهاده شده است. با این حال در آن دوران هم در کنار ستایشهای فراوان از دموکراسی، دیدگاههای مختلفی هم درباره آن وجود داشت که برخی از آنها انتقادهای کوبنده‌ای بر ضد دموکراسی محسوب می‌شوند.

این اختلاف‌ها همواره در طول تاریخ در جوامع معاصر و مدرن غربی با وجود پذیرش دموکراسی به عنوان حکومت مطلوب، تداوم داشته است. دموکراسی به عنوان یک شیوه از اعمال قدرت سیاسی از زمان ورود به جهان اسلام هم با واکنشها و برداشتهای مختلفی مواجه گردیده است که شامل طیفی از دیدگاهها؛ از انکار مطلق تا پذیرش مطلق بر اساس مبانی دینی می‌شود. یکی از آخرین تحولات در پیدایش دیدگاههای مختلف درباره دموکراسی پیدایش ترکیب دموکراسی دینی و طرح نظریه «مردم‌سالاری دینی» است که در عین حال همین موضوع هم به شدت مورد اختلاف بوده است. این واژه نه تنها در ایران، بلکه در جهان اسلام مورد توجه واقع شده، اما با این حال همه جا اختلاف بر سر مفهوم آن وجود داشته است. بنابراین به رغم گذشت چند دهه از ورود مفهوم مردم‌سالاری دینی به حریم ادبیات و اندیشه مسلمانان، اجماع نظری پیرامون آن حاصل نشده است و بسیاری از اندیشمندان مسلمان با

چشم تردید به آن می‌نگرند. عده‌ای این مفهوم ترکیبی را محصول آموزه‌های تخیلی و تحریفی روشنفکران دینی می‌پندارند، برخی دیگر به شبیه سازی آن با گفتمان لیبرال دموکراسی غرب می‌پردازند، برخی آن را از ملزومات جوامع دینی مدرن می‌پندارند، عده‌ای هم آن را عین دین واقعی تعریف می‌کنند. عده‌ای آن را با تئوکراسی یکی می‌دانند و عده‌ای هم آن را نامفهوم و پارادوکسیکال می‌پندارند!

در این رساله تلاش خواهد شد که مفهوم مردم‌سالاری دینی و دیدگاه‌های مختلف درباره آن مورد بررسی و تبیین قرار گیرد که در این راستا ابتدا به بیان و توضیح لغوی این مفهوم خواهیم پرداخت.

گفتار اول: تعریف مردم‌سالاری دینی

مردم‌سالاری دینی اصطلاحی مرکب از دو واژه مردم‌سالاری و دین است که به تبیین لغوی، واژگانی و مفهومی هر یک می‌پردازیم.

۱- تعریف دموکراسی

در یک تقسیم لغوی کلی، نظامهای سیاسی را بر حسب مشارکت می‌توان به رژیم‌های دموکراتیک و غیر دموکراتیک تقسیم بندی کرد. با ارائه یک تعریف علمی و حداقلی از دموکراسی می‌توان دموکراسی را واجد این سه ویژگی دانست:

الف) تحقق مشارکت: به معنای جواز دخالت افراد و گروههای اجتماعی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و امکان تأثیرگذاری آنها بر نظام سیاسی از طریق انتخاب یا برکناری حاکمان از قدرت سیاسی.

ب) وجود رقابت سیاسی نهادینه شده: به معنای فراهم شدن زمینه‌های تعامل و تقابل افکار، اندیشه‌ها و عملکرد افراد، گروهها حتی ایدئولوژی‌های گوناگون.

ج) امکان تحرک اجتماعی: تحرک اجتماعی در واقع محصول مشارکت و رقابت نهادینه در جامعه توسعه یافته از نظر سیاسی است.

بر اساس ویژگیهای فوق، دموکراسی بیش از هر چیز یک شیوه حکومت است و ناظر بر مضمون خاصی از حکومت است و دموکراسی به معنی شکل حکومت، سابقه‌اش به فیلسوفان یونانی و نظام سیاسی آتن بر می‌گردد، اما معنی جدید آن به قیامهای انقلابی جامعه غربی اواخر سده هیجدهم مربوط می‌شود. در اواسط سده بیستم، در بحث‌های مربوط به معنای دموکراسی سه برداشت عام بنا باز کرد: